

ظرفیت‌های تربیتی و هیجانی کتاب فارسی سال اول راهنمایی

مریم رضایی‌راد^۱، پرستو رضایی^۲

^۱ پژوهشگر و مدرس دانشگاه

^۲ کارشناس ارشد زبان‌شناسی

چکیده

با توجه به آنکه در نظام آموزش و پرورش ایران در بسیاری موارد کتاب درسی، مهمترین محتوای آموزشی است که در اختیار معلم می‌باشد و صرفاً با اتکا بر محتوای دروس، مفاهیم، اولویت‌ها و ارزش‌های مطرح شده در کتاب‌های درسی، فرایند یاددهی - یادگیری هدایت می‌گردد؛ ضرورت بررسی و تحلیل محتوای کتاب‌های درسی و به دنبال آن بازنگری و اصلاح آنها بر اساس مقتضیات آموزش و پرورش در دنیای پیچیده و پرچالش امروز می‌تواند بیش از پیش احساس گردد. از این رو با توجه به اهمیت و جایگاه کتاب‌های درسی دوره راهنمایی در این مقاله قصد بر این است که محتوای کتاب فارسی سال اول راهنمایی مورد بررسی قرار گیرد. تحلیل هیجانات و مباحث تربیتی در این کتاب نشان می‌دهد که گستره‌ای از پیام‌های هیجانی در متن دروس مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از دروس طرح پرسش‌ها و تمرین‌هایی دانش‌آموزان را به درک الزامات روابط بین‌فردی و مهارت‌های زندگی ترغیب می‌نماید که می‌تواند فرصتی را برای درک هیجان‌ها به عنوان یکی از مؤلفه‌های تعلیم و تربیت باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد که این کتاب گستره‌ای از هیجان‌ها اعم از هیجان شادی، غرور، عشق، اندوه، خشم و شرم و غیره را تحت پوشش قرار داده است. نویسندگان این کتاب در تلاش بوده‌اند که رندهیجانی و تعلیم و تربیت دانش‌آموزان را با الزامات و تقاضاهای فرهنگی و اجتماعی همسو سازند؛ بنابراین گنجاندن سایر موضوعات و اولویت‌هایی برای آموزش هدفمند مهارت‌های مرتبط با هیجانات در محتوای کتاب‌های درسی و برنامه آموزشی معلمان از جمله اقداماتی است که می‌تواند تضمین‌کننده پرورش نسلی باشد که با استعانت از آموزه‌های درک و کنترل هیجانی و امتزاج آن با عناصر شناختی و تعلیم و تربیت، ورود موفق را به دنیای پرچالش زندگی واقعی داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: تعلیم، تربیت، هیجانات، دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی.

۱- مقدمه

زندگی صحنه تلاش و بالندگی است و لحظه‌های آن چون رودی در گذر است، رودی مواج که در تلاطمش، انسانها ساخته می‌شوند. در طبیعت و اخلاق انسانی، هیچ ضعف و انحرافی نیست که با تعلیم متناسب و شناخت هیجانات، اصلاح نشود؛ بنابراین ما باید کودکان خود را برای زمانی غیر از روزگار خویش پرورش دهیم. بشر، با همه پیشرفت‌ها در زمینه علوم و تکنولوژی، به علت انحرافات اخلاقی و تربیتی - که حاکی از عدم وجود یک نظام صحیح تعلیم و تربیت می‌باشد - گرفتار بحران و نابسامانی‌های فراوانی شده است. تعلیم و تربیت پایه و اساس موفقیت هر ملتی است و اصولاً بدون تعلیم و تربیت صحیح هیچ کوششی در جامعه به ثمر نخواهد نشست؛ بنابراین در این مقاله سعی کرده ایم از دریای بی کران تعلیم و تربیت، نکاتی را از منظر ظرفیت‌های تربیتی کتاب فارسی سال اول راهنمایی مورد بررسی قرار دهیم. برای این کار با استفاده از منابع علمی مکتوب ابتدا دو واژه «تعلیم» و «تربیت» را تعریف و سپس تفاوت بین آن‌ها را بررسی می‌نمایم تا مشخص شود که هدف از تعلیم و تربیت چیست و چه چیزی را می‌خواهیم بررسی کنیم؟ در ادامه به بحث اصلی پرداخته ایم و روش‌هایی را که در این کتاب برای تعلیم و تربیت از آن‌ها استفاده شده، مثل روش حکایت پردازی به طور خلاصه بیان کرده ام و در پایان ضمن بیان چند نکته در خصوص تعلیم و تربیت و هیجانات موردنظر در این کتاب به نتیجه‌گیری از مباحث پرداخته ام تا اثبات نمایم که این کتاب از ظرفیت‌های تربیتی و هیجانی مناسبی برای تربیت دانش‌آموزان برخوردار است.

رویکرد نقادانه علمی به کتاب‌های دوران راهنمایی، بومی‌سازی کتاب‌ها، تولید فکر و علم سه مقوله اساسی برای تحول، تکامل، کارآمدی و روزآمدی تربیت کودکان در جامعه اسلامی ماست. در کشور ما به رغم وجود گنجینه‌های علم و معرفت و داستان‌ها و افسانه‌های زیبا و آموزنده، اولیا و مربیان بیشترین وقت خود را به مسائل آموزشی کودکان اختصاص می‌دهند و دانش‌آموزان نیز در خانه و مدرسه بیشتر اوقات خود را صرف یادگیری‌های غیر فعال کرده، از سختی و خشکی دروس و اضطراب امتحان و نمره رنج می‌برند. بدین ترتیب اغلب اولیا و مربیان از هدف اصلی تعلیم و تربیت که پرورش انسان‌های خلاق، مبتکر و کارآمد است، باز می‌مانند. در بسیاری از خانواده‌ها، رفتار غیرمنتظره و گاهی بی‌ادبانه فرزندان، سبب فشارهای روانی و بی‌میلی پدر و مادرها به معاشرت با دیگران می‌شود.

دانش‌آموزان مهمترین دارایی کشور و ارزشمندترین گهرهای جامعه هستند؛ آنها امیدهای فردا هستند و تربیت آنها مهمترین وظیفه‌ای است که باید انجام گیرد و این کار ساده‌ای نیست. اگر از دانش‌آموزان به درستی نگهداری و مراقبت نشود، ممکن است تبدیل به یک بدهی شوند؛ موضوع به همین سادگی است؛ بنابراین تربیت درست و شناخت هیجانات آنها هرگز نباید فراموش شود. کتب درسی در تربیت و شناخت هیجانات دانش‌آموزان نقش مهمی دارند. در دین اسلام تعلیم و تربیت همراه هم و مکمل یکدیگرند و تعلیمی که در آن تربیت نادیده گرفته شود، سودی نخواهد بخشید. بدین سبب این مقاله درصدد بررسی ظرفیت‌های تربیتی و شناخت هیجانات کتاب فارسی سال اول راهنمایی می‌باشد که چگونه مطالب این کتاب به طور غیرمستقیم در تخلیه هیجانی دانش‌آموزان تأثیرگذار است. همچنین میزان درک حکایات و داستان‌های تربیتی این کتاب توسط دانش‌آموزان چقدر است. این مقاله اولین مقاله‌ای است که در این راستا انجام می‌شود و از این رو نویسندگان به پیشینه‌ای با این موضوع برخورد نکرده است؛ اما در اینجا مقالاتی را که با این موضوع همپوشانی دارند ذکر می‌کنیم:

مرآتیی، کیانوش (۱۳۸۲)، «به شادی همی دار تن را جوان»، ماهنامه پیوند، شماره ۲۸۹. صباغیان، زهرا (۱۳۸۴)، «مدرسه و تقویت نشاط و امید به زندگی»، ماهنامه پیوند، انجمن اولیا و مربیان، شماره ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱. طاهری، فرشته-میرحسینی، عصمت، (۱۳۸۵)، «اهمیت نماز و چگونگی جذب جوانان به این فریضه الهی»، ماهنامه تربیت، سال ۲۲، شماره ۲.

محمودیان، طاهره (۱۳۸۳)، «شادابی و نشاط خانواده و تأثیر آن بر فرزندان»، ماهنامه تربیت، سال ۲۰، شماره ۱. ترکمان، پری منظر (۱۳۸۵)، «مدرسه، مدرسه است»، رشد مشاور مدرسه، دوره یکم، شماره ۳

سید محمد میر کمالی، مقاله بهداشت روانی در آموزشگاه. فصلنامه مدیریت آموزش و پرورش، دوره پنجم، تابستان و پاییز ۱۳۷۷.

روش به کار گرفته شده در این مقاله تحلیلی بوده؛ بدین صورت که ابتدا از طریق مطالعه کتاب فارسی سال اول راهنمایی به فیش‌برداری پرداخته ایم سپس با منابع مورد نظر دیگر فیشها استخراج شده و نتایج مفید به دست آمده است.

۲-تعلیم و تربیت^۱

تعلیم و تربیت دارای مفهوم و کاربردی گسترده و پیچیده و مبهم است. در مورد مفهوم «تعلیم و تربیت» باید در نظر داشت که «تعلیم و تربیت» منحصر به فرد، زمان، مکان، یا عمل خاصی نیست؛ یعنی به طور مشخص «تعلیم و تربیت» منحصر به مدرسه، کودک، یا آموزش دروس خاصی نیست، بلکه «تعلیم و تربیت» برای همه و در هر زمانی و هر مکانی است. تعلیم و تربیت فرآیندی تعالی جویانه، تعاملی، تدریجی، یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی است که به منظور هدایت افراد جامعه به سوی آمادگی برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد، زمینه‌های مناسب تکوین و تعالی پیوسته هویت انسان را در راستای شکل‌گیری و پیشرفت جامعه اسلامی فراهم می‌آورد.

۳-تعریف تعلیم

«تعلیم عبارت است از فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای اینکه متعلم دانشی را واجد شود». (مطهری، ۱۳۷۶) رسول اکرم در مورد تعلیم می‌فرماید: هیچ صدقه و بخششی از لحاظ میزان پاداش و بازده معنوی نمی‌تواند با نشر و تعلیم علم برابری کند (مطهری، ۱۳۸۱).

۴-تعریف تربیت

انسان دارای استعدادهای نهفته‌ای است که تا تربیت صحیح نباشد مورد بهره‌برداری قرار نمی‌گیرند. آنچه در تربیت روی می‌دهد همین است، یعنی فراهم کردن زمینه‌های لازم تا بتدریج استعدادهای انسان شکوفا شود و به فعلیت درآید و به سوی حد نهایی و کمال خود سیر نماید. بنابراین می‌توان تربیت را چنین تعریف کرد: «تربیت عبارت است از رفع موانع و ایجاد مقتضیات برای آنکه استعدادهای انسان در جهت کمال مطلق شکوفا شود.» (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۷: ۲۴). به بیان دیگر «تربیت عبارتست از فراهم کردن زمینه‌ها و عوامل برای به فعلیت رساندن و شکوفا نمودن استعدادهای انسان در جهت مطلوب» (قرائتی، ۱۳۶۲)

۵- تعریف «تعلیم و تربیت» از دیدگاه دانشمندان مسلمان گذشته

با اینکه از سده سوم هجری، مریبان بزرگ مسلمان آثاری دربارهٔ تعلیم و تربیت نگاشته‌اند که تاکنون بیست عنوان از آنها شناسایی شده است (مانند آداب المتعلمین اثر ابن سحنون، در گذشته به سال ۲۵۶ قمری)، ولی هیچ کدام در پی تعریف مفهوم «تعلیم و تربیت» نبوده‌اند و گویا اهمیت تعریف این مفهوم را درک نکرده بودند؛ بنابراین تنها با تعمق در آثار و نوشته‌های آنان می‌توان تعریفی از «تعلیم و تربیت» از سوی آنان ارائه کرد.

¹ education

مربیان مسلمان مانند امام محمد غزالی به جای واژگان «تعلیم و تربیت» بیشتر از واژه‌های «تعلیم، تأدیبه، تهذیب، تزکیه و ریاضت» استفاده کرده‌اند. البته این اندیشمندان به طور خاص به موضوع «تعلیم و تربیت» نپرداخته‌اند، بلکه در لابه‌لای نوشته‌هایشان دربارهٔ تعلیم و تربیت نیز اظهارنظر کرده‌اند. بیشتر این اندیشمندان «تعلیم و تربیت» را بر پایهٔ اهداف الهی و تقرب به خداوند و تزکیه نفس تعریف کرده‌اند و بیشتر جنبه پرورشی، اخلاقی و اخروی «تعلیم و تربیت» را مدنظر داشته‌اند. از جمله اندیشمندان مسلمان گذشته که در حیطة «تعلیم و تربیت» اظهارنظر کرده‌اند یا نوشته‌هایشان با این موضوع مرتبط بوده است، می‌توان این افراد را نام برد: جاحظ، ابن سحنون، فارابی، قابسی، گروه اخوان الصفا، ابن سینا، ابن مسکویه، امام محمد غزالی، سهروردی، خواجه نصیرالدین توسی، مولوی، سعدی، ابن خلدون، علامه مجلسی، ملامهدی نراقی و ... (مولفان حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۰).

تعلیم و تربیت، عبارت است از فراهم آوردن زمینه‌ها و عوامل به فعلیت رساندن یا شکوفا ساختن شخص در جهت رشد و تکامل اختیاری او به سوی هدف‌های مطلوب و بر اساس برنامه‌ای سنجیده شده (فلسفه تعلیم و تربیت، ج ۱، ص ۳۴۱-۳۶۶).

با توجه به این که در مورد تعریف تعلیم و تربیت گذشته از تعریف یاد شده، نظریه‌های گوناگونی ارائه شده است، جهت آشنایی بیشتر، تعریف آن را از زبان چند صاحب نظر این علم بیان می‌کنیم. بدیهی است که این صاحب نظران با توجه به دیدگاه خاص خود به تعریف موضوع پرداخته‌اند: افلاطون (۴۲۷-۳۴۶ ق. م) گفته: تعلیم و تربیت عبارت است از کشف استعدادهای طبیعی و شکوفا ساختن آنها (همان ج ۱، ص ۱۶۷-۱۷۳).

ارسطو (۳۲۲-۳۸۴ ق. م) گفته: تعلیم و تربیت مجموعه‌ای از اعمال است که به وسیله خانواده یا دولت برای ایجاد فضایل اخلاقی و مودنی در افراد صورت می‌گیرد (همان ج ۱، ص ۱۷۳-۱۷۸). فارابی (۳۳۹-۲۶۰ ق. م) گفته: تعلیم و تربیت عبارت است از هدایت فرد به وسیله فیلسوف و حکیم برای عضویت در مدینه فاضله به منظور دستیابی به سعادت و کمال اول در این دنیا و کمال نهایی در آخرت. (همان ج ۱، ص ۴۶۱-۳۷۴) بوعلی سینا (۳۷۳ یا ۴۲۸-۳۶۳ هـ ق) گفته: تعلیم و تربیت عبارت است از برنامه‌ریزی و فعالیت محاسبه شده در جهت رشد کودک، سلامت خانواده و تدبیر شؤون اجتماعی، برای وصول انسان به کمال دنیوی و سعادت جاویدان الهی (همان ج ۱، ص ۳۸۴). از آرای تربیتی غزالی (۴۵۰-۵۰۵ هـ ق) استفاده می‌شود که تعلیم و تربیت در دیدگاه ایشان عبارت است از نوعی تدبیر نفس و باطن از طریق اعتدال بخشی تدریجی به قوا و تمایلات به وسیله معرفت، ریاضت و استمرار، برای نیل به انس و قرب الهی (همان ج ۱، ص ۳۰۵).

۶- موضوع تعلیم و تربیت

در دیدگاه استاد شهید مرتضی مطهری، تعلیم، پرورش و استقلال نیروی فکری دادن و زنده کردن قوه ابتکار متعلم است و تربیت، پرورش دادن و به فعلیت درآوردن استعدادهای درونی که بالقوه در یک شیء موجود است؛ از این رو، کاربرد واژهٔ تربیت فقط در مورد جانداران صحیح است؛ زیرا غیر جانداران را نمی‌توان به مفهوم واقعی پرورش داد آن طور که یک گیاه یا حیوان و یا یک انسان را پرورش می‌دهند. از همین جا معلوم می‌شود که تربیت باید تابع و پیرو فطرت، طبیعت و سرشت شیء باشد. اگر بنا باشد یک شیء شکوفا شود، باید کوشید تا همان استعدادهایی که در آن هست، بروز کند. بنابراین، تربیت در انسان به معنای پرورش دادن استعدادها و است و این استعدادها در انسان عبارتند از استعداد عقلی (علمی و حقیقت جویی)، استعداد اخلاقی (وجدان اخلاقی)، بُعد دینی (حس تقدیس و پرستش)، بُعد هنری و ذوقی یا بُعد زیبایی و استعداد خلاقیت، ابتکار و ابداع (مطهری، ص ۲۰-۲۱).

۲۲ و ۵۷-۶۹). تعلیم و تربیت، به هر شکل که تعریف شود و هدف آن هر چه باشد، مستلزم ایجاد ویژگی‌ها و خصوصیات است که در تربیت شونده به عنوان یک انسان صورت می‌گیرد، بنابراین موضوع تعلیم و تربیت همان انسان است. لازمهٔ تربیت، شناخت روح و روان و قوا و استعداد های انسان است و به گفتهٔ بعضی از صاحب نظران، تعلیم و تربیت به صورتی که در خور مقام و موقع انسان باشد، مستلزم شناخت انسان و مقام و موقع او در مراحل تطوّر نوعی و فردی است.

۷- اهمیت تعلیم و تربیت

دربارهٔ اهمیت تعلیم و تربیت همین بس که شکوفا شدن استعدادها و به فعلیت رسیدن قوای آدمی و تحقق گوهر وجود او در گرو آن است. تعلیم و تربیت صحیح، شرط لازم کمال آدمی است. اگر آدمی زیر نظر مربیان الهی تربیت شود فرشتهٔ خو می‌گردد و گاه از فرشتگان فراتر می‌رود و گرنه به قهقرا رفته، به مرتبهٔ حیوانات و فرورتر از آن تنزل خواهد کرد. رشد صحیح فردی و اجتماعی و پرورش استعداد های آدمی، منوط به تعلیم و تربیت صحیح است. نظر به اهمیت تعلیم و تربیت، بزرگان علم اخلاق، تعلیم و تربیت را «اشرف صناعات» و برترین دانش‌ها دانسته‌اند.

ثمرهٔ تعلیم و تربیت صحیح به اصلاح فرد منحصر نمی‌شود، بلکه جامعه را هم متحول می‌کند. با نگرش دقیق به ساختار روحی و روانی انسان، ضرورت و اهمیت تعلیم و تربیت صحیح رخ می‌نماید؛ زیرا هر چند در نفس آدمی گرایش به خیر و شر وجود دارد و به تعبیر قرآن کریم، فجور و تقوا به او الهام گردیده است، اما گرایش یا آگاهی فطری به خیر و شر و سعادت و کمال، کفایت نمی‌کند؛ زیرا کمال و سعادت در پرتو تلاش و حرکت و تعلیم و تربیت به دست می‌آید. تربیت یا آموزش و پرورش، با رشد و تکامل، رابطه تنگاتنگی دارد؛ یعنی رشد و تکامل سبب ظهور استعدادها می‌شود، آموزش و پرورش آن‌ها را تحقق می‌بخشد و جهت می‌دهد (شعاری نژاد، ص ۳۳۸).

انسان ناگزیر است اجتماعی زندگی کند و زندگی اجتماعی سالم، بدون تربیت صحیح غیرممکن است. فرهنگ انسان، محصول و نتیجهٔ تربیت یا آموزش و پرورش است و بین کیفیت فرهنگ هر جامعه و کیفیت تربیت آن، ارتباط مستقیم وجود دارد. برخورداری از شخصیت سالم و در نتیجه احساس آرامش و امنیت خاطر بدون تربیت سودمند امکان ندارد (همان، ص ۳۴۶). میرعبدالحسین نقیب‌زاده: «تربیت» را دارای سه جنبه «آموزش»، «پرورش» و «بارآوردن» می‌داند. «آموزش» سپردن دانستنی‌ها به دیگران است. «پرورش» شکوفاندن و به کارآوردن توانایی‌های درونی و استعداد های طبیعی است و «بارآوردن» پدیدآوردن دگرگونی‌های معینی است که «ما» آن را هدف می‌شماریم (نقیب‌زاده، ۱۳۷۴).

ساحت‌های مندرج در فلسفهٔ تعلیم و تربیت در جمهوری اسلامی ایران: تعلیم و تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی، تعلیم و تربیت زیستی و بدنی، تعلیم و تربیت زیباشناختی و هنری، تعلیم و تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تعلیم و تربیت علمی و فناورانه می‌باشد. (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ۱۳۹۰)

۸- تعلیم و تربیت از منظر پیامبر اکرم (ص)

رسول اکرم در تعلیم و تربیت و هدایت و ارشاد بیش از هر چیزی به پاکی و صفای قلوب اهمیت می‌دادند تا آن جا که میزان نفوذ تعالیم الهی را در دل‌ها منوط به این پاکی و تهذیب نفس می‌دانستند و به صورت مختلف این اصل را یاد آور می‌شدند. روزی در قالب تمثیلی زیبا و رسا مسئله را چنین بیان فرمودند: مثل آنچه من برای آن مبعوث شده‌ام، (هدایت و ارشاد) مانند باران است که در مناطق مختلف فرو می‌ریزد، برخی از سرزمین‌ها پاک و آماده‌اند که آب را در خود نگه می‌دارند و گیاه می‌رویند و برخی از این سرزمین‌ها مانند سنگستان سخت و سفت‌اند که آب در آن‌ها نفوذ نمی‌کند، بلکه آب روی زمین جمع شده و مردم برای آشامیدن و آبیاری کشتزار خود از آن استفاده می‌کنند و برخی از سرزمین‌ها مانند کویر و شن‌زار هستند که نه آب را روی خود

نگه می دارند و نه گیاه می رویانند، این مثل بازگو کننده حال افرادی است که در زیر بارش هدایت و ارشاد های من قرار می گیرند که از جهت بر خورداری و عدم بر خورداری متفاوتند. (کتاب درسی سال اول مراکز تربیت معلم، ۱۳۶۸).

۹- آموزش و پرورش

وزارت آموزش و پرورش مهم ترین نهاد تعلیم و تربیت رسمی عمومی، متولی فرآیند تعلیم و تربیت در همه ساحت های تعلیم و تربیت، قوام بخش فرهنگ عمومی و تعالی بخش جامعه اسلامی بر اساس نظام معیار اسلامی، با مشارکت خانواده، نهادها و سازمان های دولتی و غیردولتی است. این نهاد مأموریت دارد با تأکید بر شایستگی های پایه، زمینه دستیابی دانش آموزان در سنین لازم تعلیم طی ۱۲ پایه تحصیلی (چهار دوره سه ساله) به مراتبی از حیات طیبه در ابعاد فردی، خانوادگی، اجتماعی و جهانی را به صورت نظام مند، همگانی، عادلانه و الزامی در ساختاری کارآمد و اثربخش فراهم سازد. انجام این مهم نقش زیرساختی در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی خواهد داشت.

۱۰- تحلیل کتاب فارسی سال اول راهنمایی

کتاب فارسی سال اول راهنمایی نیز یکی از کتاب های درسی دانش آموزان است که زمینه هایی را برای باروری استعداد های دانش آموزان به وجود می آورد و آنان با بهره گیری از آموزه های به دست آورده نسبی، خواهند توانست حاصل آموخته های شان را به شکل های گوناگون به جامعه عرضه کنند و در آینده نیز در عرصه های متنوع فرهنگی، اجتماعی فردی کارآمد، مفید و سازنده خواهند بود؛ بنابراین حضور اجتماعی جدی تر و در مدارس هم نقشی فعال تر خواهند داشت.

۱۱- ظرفیت های هیجانی کتاب

کتاب فارسی سال اول راهنمایی دارای ۲۱ درس می باشد که از این تعداد شانزده درس دارای پیام های مختلف هیجانی چون شادی، غم، پریشانی، نگرانی و ... می باشد. هم چنین شعرهای ولای علی، با بهاری که می رسد از راه، فرشته مهر، سرزمین علم و دین و خودارزیابی های صفحات ۱۰۰، ۸۳، ۱۲۸، ۱۹۱ و کارهای گروهی صفحات ۱۰۱ و ۱۴۶ و روان خوانی های صفحات ۴۴، ۱۴۸، ۲۰۱، نوشتن های صفحات ۱۵، ۱۱۷، ۵۹، ۱۴۶ دانش های زبانی و ادبی صفحات ۱۴ و ۶۴ نیز دارای پیام های مختلفی هستند. برای مثال در شوق خواندن در مورد علامه محمد تقی جعفری آمده است: «او گاه دقایقی طولانی به یک گل خیره می شد و نشاط عجیبی احساس می کرد... او از صید گنجشکی کوچک با تیر و کمان احساس بیزاری و تنفر می کرد... وقتی که همکلاسی هایش با هیجان از شکار پرنده ای حرف می زدند با ناراحتی از آنها دور می شد... از اینکه کسانی با خشونت سعی می کردند طبیعت زیبا و آرام را برهم بزنند، رنج می برد... او تعجب می کرد که چراغ بعضی از بچه ها درس را به اندازه بازی دوست ندارند و موقع شنیدن و خواندن شعر احساس شادی نمی کنند...». در عبارات فوق پیام های مختلفی چون نشاط، بیزاری و تنفر، خشونت و شادی همراه با عوامل زمینه ساز آن وجود دارد.

در خودارزیابی صفحه ۱۰۰ از دانش آموز خواسته شده که به سؤال های زیر پاسخ دهد: چه کسانی باید در قلب ما جایگاه داشته باشند؟ چرا نباید قلب انسان خالی بماند؟ چرا قلب به دریا تشبیه شده است؟ پاسخ گویی به این سؤالات می تواند به شناسایی دوست داشتن و مهر ورزیدن و درک این هیجان کمک نماید. در کار گروهی صفحه ۱۰۱ سؤال شده است که چه ویژگی هایی باعث می شود تا ما کسی را در قلبمان جای دهیم؟ (شناسایی دوست داشتن و مهر ورزیدن) این سؤال به دانش آموز کمک می کند تا حس دوست داشتن و مهر ورزیدن را بفهمد و ریشه های دوست داشتن را درک نماید.

در درس گرمای محبت داستانی از دوران کودکی شهید مصطفی چمران آمده است که در آن شهید چمران مقدار پولی را که برای دستکش خریدن خودش کنار گذاشته بود به پیرمردی نیازمند می بخشد. در این درس علاوه بر پیام اصلی داستان در خصوص نوع

دوستی، جملاتی چون «لبخند شادی روی لب‌های پیرمرد نشست... مصطفی می‌توانست برق خوشحالی را در چهره او ببیند... او خوشحال بود و همین احساس او را گرم می‌کرد...». همان‌طور که ملاحظه می‌شود جملات متن درس پیام محبت و شادی حاصل از نوع دوستی را نشان می‌دهد که می‌تواند هم به شناسایی حس همراه با تظاهرات چهره‌ای آن کمک کند و هم درک دانش‌آموزان را از علت این هیجان‌ها موجب شود.

درس آدم آهنی و شاپرک داستان آدم آهنی است که توسط مهندسین طراحی شده است و در موزه‌ای به معرض نمایش عموم گذاشته شده است. آدم آهنی تنها چند جمله از پیش طراحی شده را می‌تواند بر زبان آورد و با اینکه احساس و عاطفه دارد چون برای این امر طراحی نشده، نمی‌تواند عواطفش را بر زبان آورد، تشخیص دهد و یا آنها را هدایت کند. آدم آهنی با شاپرک مهربانی آشنا می‌شود و دلش می‌خواهد حس درونی خود را به او انتقال دهد و به او نشان دهد که او را دوست دارد اما آدم آهنی هربار که سعی می‌کند، همان جملات تکراری را بر زبان می‌آورد و درنهایت روزی که شاپرک داستان به دست خفاشی زخمی شده و می‌میرد آدم آهنی حتی نمی‌تواند یک جمله در مورد عشقش به شاپرک به او بگوید. بعد از مرگ شاپرک آدم آهنی از غصه زیاد از کار می‌افتد و برای همیشه خاموش می‌شود. احساسات مختلفی چون شادی، ترس، خشونت عشق، تأثر و حسرت در این درس مورد توجه قرار گرفته است که بستری مناسب برای تشخیص احساسات فراهم می‌آورد. همچنین تأکید بر لزوم ابراز به موقع احساسات در این درس به چشم می‌خورد به طوری که چون آدم آهنی نتوانست احساساتش را درست و به موقع بیان کند و آن را به کار گیرد فرجامی تلخ و جانسوز را هم برای دوستش شاپرک موجب گردید که این گواهی بر اهمیت احساسات در روابط بین‌فردی می‌باشد.

۱۲- ظرفیت های تربیتی کتاب فارسی سال اول راهنمایی

کتاب فارسی سال اول راهنمایی از ظرفیت های تربیتی مناسبی برای تربیت دانش آموزان برخوردار است.

اهدافی که مدنظر نویسندگان این کتاب بوده عبارتند از:

آشنا شدن دانش آموزان با ماندگاریها و پیوند با ارزش های فرهنگی «آداب و سنن دینی، ملی و قومی در عرصه های اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی، هنری، علمی و ...»

بارور شدن اوقات زندگی دانش آموزان «رشد همه جانبه و متوازن در ابعاد مختلف جسمی، عاطفی، اجتماعی و عقلانی»

تقویت شخصیت و خود باوری دانش آموزان.

تربیت اجتماعی دانش آموزان و کسب مهارت برای ایفای نقش مؤثر و سازنده در زندگی جمعی - با تلاش همسو برای رسیدن به اهداف مشترک.

ظرفیت های تربیتی این کتاب عبارت است از:

جامعه پذیری «قانون پذیری، نظم و مسؤولیت شناسی و سازمان پذیری».

در درس شانزدهم که در مورد شهید رجایی است که در ص ۱۱۱-۱۱۵ با عنوان های عهد و پیمان، عشق به مردم، رفتار بهشتی و گرمای محبت آمده است. قانون پذیری، نظم و مسؤولیت شناسی و سازمان پذیری به دانش آموزان نشان داده می شود.

نقد پذیری و انتقادگری «جسارت در ابراز عقیده و بیان احساسات و تحمل آرا و نظرات دیگران».

در ص ۱۶۷ کتاب، در داستان پیر دانا، بیان احساسات و تحمل آرا و نظرات دیگران به دانش آموزان نشان داده می شود. در درس بیست و یکم ص ۱۶۰ با عنوان «ما می توانیم» جسارت در ابراز عقیده به دانش آموزان آموزش داده می شود.

هوشیاری اجتماعی، حساسیت نسبت به مسایل اطراف و مهارت در معاشرت های اجتماعی. در اکثر درسها در لابلای دروس، مهارت در معاشرت های اجتماعی به دانش آموزان تعلیم داده می شود.

کمک به پرورش قدرت بیان و عواطف و افکار دانش آموزان در درس پانزدهم ص ۱۰۲ با عنوان کلاس ادبیات به دانش آموزان آموزش داده می شود

تقویت و پرورش نیروی تخیل در دانش آموزان در درس هشتم ص ۵۱ با عنوان چشمه معرفت به دانش آموزان نشان داده می شود. تحریک قوه ابتکار و ابداع در دانش آموزان، در درس بیستم ص ۱۴۹ با عنوان آدم آهنی و شاپرک به دانش آموزان آموزش می دهد. ایجاد عشق و علاقه به ادبیات در دانش آموزان. در ص ۱۰۴ درس «مرواریدی در صدف» که در مورد پروین اعتصامی است به دانش آموزان تعلیم داده می شود.

مجموعه نوشته ها، سروده ها و گفتارهایی که در این کتاب برای استفاده دانش آموزان فراهم شده، مفید و نتیجه بخش هستند. با عنوان مثال درس سیزدهم ص ۸۸ با عنوان زندگی همین لحظه هاست. آنجا که این عبارات نوشته شده: «کسی در زندگی موفق است که اکنون و فرصت حال را دریابد و همیشه فکر کند که بهترین فرصت من امروز است. امروز را به فردا افکندن و به امید آینده نشستن، کار درستی نیست. هم چنان که امروز را به یادآوری گذشته های از دست رفته، گذراندن و افسوس خوردن نیز شایسته نیست».

رشد اعتماد به نفس دانش آموزان. با مطالعه درس نهم ص ۵۹ با عنوان نسل آینده ساز و در درس یازدهم ص ۷۶ با عنوان قلب کوچکم را به چه کسی بدهم؟ اعتماد به نفس دانش آموزان بالا می رود.

علاقه مند ساختن دانش آموزان به آزادی و عدالت اجتماعی از اهداف این کتاب است؛ که در درس هفدهم ص ۱۲۶ با عنوان دفاع از آزادی گنجانده شده است.

برآورده کردن نیازهای عاطفی دانش آموزان و آماده ساختن آنها برای دریافت پیام های اخلاقی و انسانی و شهروندی خوب بودن نیز از دیگر اهداف این کتاب است؛ که در زندگی دکتر حسایی در ص ۱۰۵ گنجانده شده است.

قصه ها و حکایت های آموزنده در این کتاب زیاد است از جمله ص ۵۷ که از گلستان سعدی با عنوان اندرز پدر حکایتی آمده است. احترام گذاشتن به مادر در ص ۹۴ در حکایتی با عنوان دعای مادر از زبان بایزید بسطامی به دانش آموزان تعلیم داده می شود. در ص ۱۰۷ کتاب با عنوان فرزند انقلاب و ص ۱۶۰ درس بیست و یکم با عنوان «ما می توانیم» تصمیم گیری و مسئولیت پذیری را به دانش آموزان یاد داده می شود.

۱۳- نتیجه

از مباحث مطرح شده در این نوشتار کوتاه، می توان نتیجه گرفت که اگر بخواهیم انسان را تربیت کنیم و استعداد های او را شکوفا نماییم، باید ابتدا هیجانان او را شناخته و سپس مطالبی را به او آموزش دهیم، پس تعلیم با تربیت رابطه ای مستقیم و دو سویه دارد. امروزه دست اندرکاران تعلیم و تربیت کشور ما باید از روش های تربیتی مناسب بهره بگیرند، چون در اثر تعلیم و تربیت صحیح، انسان در مسیر درست و اصولی خود هدایت می شود و می تواند در صحنه های گوناگون مطابق حق و به روش صحیح عمل نماید. در این نوشتار سعی کردیم به برخی از نکات ارزشمند درباره تربیت دانش آموزان در کتاب فارسی سال اول راهنمایی اشاره ای کوتاه داشته باشیم. کتاب فارسی سال اول راهنمایی، اصل انسان محوری و اصالت عواطف انسانی و نیز تشحیذ ذوق و استعداد دانش آموزان، جهت دادن آن ها به مطالعه شاهکارهای ادبیات دیروز فارسی و زبان شعرای امروز فارسی و رونق بخشیدن به ذخیره ادبی دانش آموزان و چه بسا مشکلات موردی آنها در زمینه های ادبی از پیش پای آن ها برمی دارد. نویسندگان در این کتاب از ابزار شعر برای شکل گیری رفتار در دانش آموزان بهره جسته اند. همچنین آنها در این کتاب به روش جایگزینی به طور غیرمستقیم نظر داشته اند؛ در این روش، دانش آموز رفتاری مطلوب را جایگزین رفتاری نامطلوب می کند. جایگزینی به دانش آموز نشان می دهد که چگونه همان رفتار را به صورت مورد قبولی انجام دهد.

در مجموع تحلیل هیجان‌ها و مباحث تربیتی در این کتاب نشان می‌دهد که گستره‌ای از پیام‌های هیجانی در متن دروس مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از دروس طرح پرسش‌ها و تمرین‌هایی دانش‌آموزان را به درک الزامات روابط بین‌فردی و مهارت‌های زندگی ترغیب می‌نماید که می‌تواند فرصتی را برای درک هیجان‌ها به عنوان یکی از مؤلفه‌های تعلیم و تربیت باشد. یافته‌ها نشان می‌دهد که این کتاب گستره‌ای از هیجان‌ها اعم از هیجان شادی، غرور، عشق، اندوه، خشم و شرم و غیره را تحت پوشش قرار داده است؛ و بنابراین نویسندگان این کتاب در تلاش هستند که رشد هیجانی و تعلیم و تربیت دانش‌آموزان را با الزامات و تقاضاهای فرهنگی و اجتماعی همسو سازند؛ بنابراین گنجانیدن سایر موضوعات و اولویت‌هایی برای آموزش هدفمند مهارت‌های مرتبط با هیجان‌ها در محتوای کتاب‌های درسی و برنامه آموزشی معلمان از جمله اقداماتی است که می‌تواند تضمین‌کننده پرورش نسلی باشد که با استعانت از آموزه‌های درک و کنترل هیجانی و امتزاج آن با عناصر شناختی و تعلیم و تربیت، ورود موفق‌تری را به دنیای پرچالش زندگی واقعی داشته باشد.

منابع و مأخذ

۱. آشنایی با شیوه زندگانی پیامبر اسلام. کتاب درسی سال اول مراکز تربیت معلم، ۱۳۶۸.
۲. دلشاد تهرانی، مصطفی؛ سیری در تربیت اسلامی، چاپ سوم موسسه نشر و تحقیقات ذکر، ۱۳۷۷.
۳. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. ۱۳۹۰
۴. شعاری نژاد، علی اکبر، مبانی روانشناختی تربیت، تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۸.
۵. قرائتی، محسن. مجموعه درسهایی از قرآن. قم: انتشارات موسسه در راه حق، ۱۳۶۲.
۶. مطهری، مرتضی. تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۱.
۷. _____ سیری در سیره نبوی. تهران: انتشارات صدرا، ۱۳۸۱.
۸. نقیب‌زاده، میرعبدالحسین، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، انتشارات طهوری، ۱۳۷۴.
۹. مولفان حوزه و دانشگاه، آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (۴ جلد)، تهران: انتشارات سمت و پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۹ و ۱۳۸۰.

Educational and Emotional Capacities of Persian Textbook at First Grade of Secondary School

Maryam Rezaeirad¹, Parastoo Rezaei²

Researcher and University Professor, Iran.

MA in Linguistics, Iran.

Abstract

In the education system of Iran, textbook is the most important educational content available to teachers and teaching-learning process is conducted by the teaching process solely by relying on the content of the courses, concepts, priorities and values presented in the textbooks. The need to review and analyze the content of textbooks, followed by revision and modification based on the educational needs in this complex and challenging world is felt more and more. Hence, considering the importance and position of textbooks for secondary school in this paper, the aim of this article is to review the contents of the Persian Book of the first grade of secondary school. The analysis of emotions and educational issues in this book shows that a range of emotional messages has been considered in the text of the lessons. In some textbooks, questions and exercises encourage students to understand the requirements of interpersonal relationships and life skills, which can be an opportunity to understand emotions as one of the components of education. Findings show that this book covers a wide range of excitements including the excitement of happiness, pride, love, grief, anger and shame, and so on. The authors of this book have sought to reconcile the education and training of students with the cultural and social demands. Therefore, the inclusion of other topics and priorities for the purposeful teaching of emotion-related skills in the content of textbooks and teacher training programs is one of the steps that can ensure the development of a generation that is subjected to the teachings of emotional understanding and control and its integration with cognitive and educational elements will bring a successful entry into the real challenging world.

Keywords: Training, Education, Excitement, Students, Textbooks.
